

SOFIJA KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ
Univerzitet Donja Gorica
(program za Istoriju i teoriju umjetnosti)
Donja Gorica, bb.
Podgorica
Crna Gora

ROMANI MIRKA KOVAČA

U radu *Romani Mirka Kovača* Sofija Kalezić-Đuričković pravi kritičko-teorijski osvrt na najvažnija ostvarenja ovog velikog crnogorskog, srpskog i hrvatskog pisca. Kao u svojevrsan problemski nukleus, Kovač uranja u prostore svog užeg i šireg zavičaja, iz romana u roman bogateći i usložnjavajući njegovu fenomenologiju. Krajnje slikovit, zgusnut i snažan pripovjedački govor jedna je od krucijalnih osobina Kovača kao pisca, čije učestale tematske krugove predstavljaju porodični udesi izazvani društvenim, političkim i ekonomskim previranjima. Slijedeći najkvalitetnije literarne obrasce u okvirima svjetske i domaće književnosti, djelo ovog književnika okrenuto je putovanju kroz sjećanje, označenom modernim narativnim tehnikama. Ispričovijedano čistim jezičkim idiomom plemenitog i izgrađenog izraza, djelo Mirka Kovača nosi originalan pečat autorske prepoznatljivosti i umjetničke ljepote.

U Kovačevim romanima autor i recipijent nalaze se u stvaralačkom sukobu, koji podrazumijeva priroda spisateljskog poziva. Kovač pripada piscima koji se mogu nazvati bodlerovskim prirodama jer posjeduju razvijenu svijest o vlastitim kreativnim traganjima. Okviri literarnih uticaja na njegovo djelo kreću se u širokom luku od *Biblije* do latinsko-američkih i savremenih evropskih književnika. Zato i kritičar i čitalac moraju biti oprezni pri susretu sa ostvarenjima ovog literate jer je u njima mnogo privida i svjesno postavljenih zamki, koje izlaze iz piščevog bogatog umjetničkog repertoara. Prožete sa puno humora, ironije i lucidnih zaključaka, ova ostvarenja ujedno predstavljaju i esencijalni izbor piščevih razmišljanja o književnosti.

KLJUČNE RIJEČI: *roman, izraz, proza, naracija, literatura, modernost, inovantnost, perspektiva.*

Mirko Kovač (Petrovići, Bileća, 1938 – Rovinj, 2013), jedan od najčitanijih domaćih autora, umjetnik je koji se podjednako uspješno ostvarivao u deskripcijama crnogorskog, hrvatskog i srpskog kulturološkog miljea, što njegovoj prozi pruža vanregionalne i univerzalne odlike. Utemeljeni na svim pouzdanim osobenostima narativnog manira obojenog modernim stvaralačkim postupkom, sa mnoštvom inovantnih oblikovnih tehnika i nerijetko naturalistički odslikanih fragmenata, njegovi prvi romani *Gubiliste* (1962), *Moja sestra Elida* (1965) i *Životopis Maline Trifković* (1971), kao i zbirka novela *Rane Luke Meštovića* (1971) najavljuju neobično ime na literarnoj sceni nekadašnjih jugoslovenskih prostora. Preko ostvarenja iz središnje stvaralačke faze sedamdesetih i osamdesetih godina – *Ruganje*

sa dušom (1976), *Vrata od utrobe* (1978), *Uvod u drugi život* (1983), *Nebeski zaručnici* (1987), do onih koji karakterišu završnu fazu, krajem XX i početkom XXI vijeka – romani *Kristalne rešetke* (1995), *Na odru* (1996) i *Grad u zrcalu* (2008), te zbirka pripovjedaka *Ruže za Nives Koen* (2005), Kovač se ostvario po obimu i kvalitetu u impozantnom stvaralačkom luku.

Nije jednostavno pobrojati književna priznanja kojima je ovaj pisac nagrađivan, od onih koja nose imena poznatih stvaralaca kakvi su Ivo Andrić (za dopunjeno izdanje pripovjedne zbirke *Slike iz porodičnog albuma Meštovića*), Meša Selimović (za *Grad u zrcalu*) ili Njegoš (*Ruže za Nives Koen*), do Ninove nagrade za roman *Vrata od utrobe* ili istog lista za najbolju knjigu eseja pod nazivom *Evropska trulež* (1986). Osim spomenutog ostvarenja, koje je publikovao u dopunjenoj verziji – *Evropska trulež i drugi eseji* (1994), nije zanemarljiv ni esejističko-publicistički angažman ovog stvaraoca, u koji spadaju *Bodež u srcu* (1995), knjiga prepiski sa piscem Filipom Davidom – *Knjiga pisama, 1992-1995.* (1995) i ostvarenje *Pisanje ili nostalgija* (2009). Takođe, Mirko Kovač je autor scenarija za filmove *Mali vojnici*, *Lisice*, *Muke po Mati*, *Okupacija u dvadeset i šest slika*, *Pad Italije*, *Usijanje*, *Večernja zvona*, *Tetoviranje*, *Uvod u drugi život*, *Trinaesti juli* (koscenarista) i više TV i radio-drama. U Podgorici mu je publikovana drama *Lažni car* (2005) i *Danilo* – istorijski prikaz u dva čina i petnaest slika (2007), a knjige su mu prevedene na sve značajnije svjetske jezike, kao i na švedski, holandski, mađarski i poljski. Izbor proza *Najlepše pripovetke Mirka Kovača* objavljen je u Beogradu 2001. godine. U Sarajevu su mu publikovana *Izabrana djela* u šest tomova (1990).

"Riječ je, zapravo o piscu koji je u književnost ušao da bi iz nje, i pomoću njenog misterijuma iznio na svijetlo ono što je esencijalni, jezivi i uznemiravajući znak egzistencije", Borislav Jovanović u knjizi *Crnogorski književni urbanitet* iznosi pojedina stanovišta Kovačeve implicitne poetike. "Da bi, kako autobiografski i autopoetički kaže, sve pokvario svojim knjigama: uredni život, mirovinu, srdačnost s ljudima, nedjeljne blagdane, putovanje u zavičaj, ugled među rodbinom, porodično zadovoljstvo, davanje bližnjima, prijateljstvo, ljubav, sreću u jednostavnosti, radosti u svakodnevnom, mirnu savjest, staleške obaveze, konačno, i vlastitu smrt. Sve ću to pokvariti svojim knjigama, poručuje pisac vjerujući da se samo kroz poetiku "kvarenja" svijeta može doći do njenog otkrivanja" (Jovanović 2005: 189).

Cjelokupno djelo Mirka Kovača nije lako pažljivije odrediti na predmetno-motivskom ili žanrovsko-strukturnom planu – heterogeno i polivalentno ono se opire krutim literarno-teorijskim ili hermeneutičkim klasifikacijama i selekcionisanjima, često stojeći na sadržajno-oblikovnoj dvomeđi ili tromeđi. Roman *Gubilište* predstavlja mističnu epopeju moralno izopačenih figura, u okviru koje se u fokusu spisateljske pažnje nalazi relacija otac-sin. U književnoj kritici prvo autorovo ostvarenje dočekano je polarizovano – visoke ocjene odnosile se se na modernizam stvaralačkog postupka i vještinu prenošenja spisateljskog iskustva u pripovjedačev diskurs, a zamjerke na njegov predmetni plan u okviru kojeg je socijalistička stvarnost odslikana suviše ogoljeno i jednostrano. Kovačeva izvornost leži i u preuzimanju biblijske misaone sheme, koja se umjetnički snažno preoblikovala u religijskom iskustvu i nihilizmu Dostojevskog.

Tako roman istovremeno egzistira na nivou različitih vremenskih hronotopa – evokaciji djetinjstva (prošlost), putovanjem sporim vozom kroz bespuće (sadašnjost) i bijegom pred zmijom i smrću (budućnost). "U *Gubilištu*", u predgovoru "Lučinom" izdanju iz 1979. godine pisao je Vujadin Jokić:

Kovač je dao mnogo nijansi ljudske truleži, ali i one koja je data u njegovom specifičnom življenju, s obzirom na geografske, socijalne i druge bitnosti piščevog podneblja. Iskazano je to na najmaštovitiji, ali u isto vrijeme na najuvjerljiviji i najrealniji način. Doživljaj u tom svijetu zaista je dubok, toliko dubok da čovjeka ostavlja ošamućenog pred onim što ga očekuje. U ovom smislu se *Gubilište* može shvatiti i kao sudbina pisca. I ne samo to. *Gubilište* je naše opšte boravište (Jokić 1979: 11–12).

Odabirajući kako formu tradicionalnog narativnog modela, tako i modernih eksperimentalnih literarnih oblika, Kovač je u *Gubilištu* zacrtao okvir vlastitog pripovjedačkog lavirinta u kojem se prelazi između onostranog i mističnog, opscenog i uzvišenog, konkretizuju na prirodan i nenametljiv način. Svoj novi književni govor u ovom djelu pisac je zasnovao kroz negaciju i parodiju klasične književne besjede. U tu svrhu autor je koristio rješenja koja je mogao naći u američkoj književnosti, na primjer, premještanje stanovišta izvan fabulativne matrice, arhaične oblike statusa priče, komentarisnje, signalizovanje, parodiju postupka itd. "Mirko Kovač se ovom knjigom predstavio kao umna i darovita priroda, kao pripovedač i satirik nesumnjive snage, kao čovek od mašte i senzibiliteta, kao pisac kome već posle prve knjige nije rizično pokloniti poverenje. *Gubilište* pomračuje, prekriva um putem sunca, ono sabija u mrak u kojim razgrađuje, rastvara i sudi sav život", kritički sud o prvom Kovačevom romanu izrekao je Muharem Pervić (Pervić 2005 : 196).

U djelu *Moja sestra Elida* priča postaje glavni junak jer pisac gradi radnju na razaranju sižea, dok mu fabula služi kao sredstvo oneobičavanja. Kovačevim junacima ukorijenjena je destruktivnost i oni opažaju stvarnost kao zlo. U uvodnom segmentu romana ispoljeno je pripovjedačevo zapažanje da je najbolje knjigu ostaviti u neredu, poređati poglavlja i odrediti im podnaslove. Shvatimo li ovo kao poetičku igru, uočićemo da se dato načelo proteže kroz cio naredni romaneskni niz, na čelu sa ostvarenjem *Uvod u drugi život*. Anton Biriš, pripovjedač u romanu koji je "oteran u svoj mali mrak" ispisuje anatomiju truleži vlastite porodice. Junak-pripovjedač "ogrnut" je piščevom figurom, dok se pisac uvlači u ljušturu književnog lika, ophrvan željom da otkrije temelje opstanka potkopane čovjekove ličnosti.

Roman *Životopis Maline Trifković*, objavljen 1971. godine, početkom devedesetih publikovan je u prevodu na francuski jezik, kao džepno izdanje od dvadeset hiljada primjeraka, koje je u Francuskoj doživjelo tri izdanja. Predstava *Malvina* neko vrijeme je izvođena u *Ateljeu 212* u Beogradu. Ovaj roman bavi se tragičnom sudbinom glavne junakinje u istorijskom kontekstu srpsko-hrvatske mržnje. Napisan je arhaičnim srpskim i hrvatskim jezikom; sastoji se kako iz ekavskih, tako i ijekavskih djelova, zavisno od toga ko je narator. U prvi mah *Malvina* može podsjećati na srednjevjekovne hronike, s obzirom da su dramatična zbivanja prikazana u romanu zatvorena iza manastirskih zidina. Glavna junakinja, kao žrtva spleta čudnih okolnosti, suočava se sa nepremostivim životnim problemom – pravoslavka je koja se zaljubljuje u ženu katoličke vjere.

Spoljašnja struktura romana modelovana je iz petnaest poglavlja, koji su nazvani rukopisima obilježenim početnim slovima abecede. *Rukopis F*, u čijem podnaslovu stoji *Malvina opisuje sklonost prema Katarini*, u svojoj završnici sadrži neobičan erotski prizor: "S večeri smo se penjale drvenim stubištem. Ja sam nosila svećnjak, a Katarina moju i njenu spavaćicu... Spavale smo u odvojenim krevetima, a svlačile se u mraku. Katarina je volela da stoji pred velikim ogledalom i nazire u tami svoje telo. Njene lepe i uspravne grudi nijedan muškarac još ne beše dirnuo... Prekrivala se belom perinom i spavala kao da ne postoji. Budila se lepa kao anđeo i mislim da me je dugo posmatrala pre nego i sama otvorim oči. Prepodnevi sam prvodila u češljanju njene kose koja je pucketala pod mojim češljem. Katarina, sasvim omamljena, s vremena na vreme donosila bi usne do mojih ruku ili bi glavu prislanjala na moje grudi" (Kovač 2009: 37–38). Putem dokumentarne građe pisac stvara lik junakinje koja je svetica i grešnica, mistik i osoba kod koje se manifestuju počeci psihičke bolesti. Upečatljivo korišćenje ekavske i ijekavske leksike, regionalizmi i vješta stilizacija demonstriraju intenzivnu vezu između književnog lika i piščevog jezičkog identiteta. Ovaj roman je, poput prethodnih, samo na drugačiji način, izazvao pravu buru oprečnih reagovanja u književnoj javnosti – jedni su ga smatrali remek-djelom, a drugi bogohulnom knjigom.

Raspadanje ideje o dobru i prisustvo đavola u romanu *Ruganje sa dušom*, koji se javlja kao psihološki dekor zla, predstavlja izraz svijesti da su podzemne sile u naizgled čvrsto sređenom poretku "rastočile red". Ovakvom kompozicijom romana istovremeno se potencira ideja o neminovnosti rasula, prisutna i u zbirci novela *Rane Luke Meštrovića ili povest rasula*. Za razliku od prethodnih ostvarenja, ovdje se realizuje ideja o potrazi za vrijednostima izvan zla. U romanu je korišćena pripovjedna strategija kojom se ugrožavaju tradicionalni narativni obrasci, prevashodno zasnivanje kontroverznih i ironičnih postupaka, čiji je osnovni cilj osporavanje hronologije, uzročnosti i cjelovitosti, što rezultira razgrađivanjem i preispitivanjem kanonizovanih epistemoloških sistema i istorijskih istina. Modernistički postupak korišćenja dokumentarnih izvora potencira mimetičku tendenciju djela i stepen njegove referencijalnosti. Istorija se rekonstruiše i ponovo preispituje na upečatljiv način, uz pomoć književnog teksta koji modifikuje činjenice, pretvarajući fakticitet u fikciju i obrnuto.

Rane Luke Meštrovića građene su oko jednog, najviše dva junaka. Predmetnost djela čitaocu je približena putem isječka iz junakovog i pripovjedačevog iskustva, tematski grupisanom u dva ciklusa, u čijem središtu počivaju vlast i eros. Pripovjedač svojim iskustvima obezbjeđuje tzv. mitsko vrijeme, uzdižući ga na nivo univerzalnosti. Tako su i dvije osnovne arhetipske teme vlasti i erosa, u ovom djelu primile elemente mita. Tema vlasti realizovana je u funkciji osvjetljavanja odnosa umjetnik-vlast, dok je motiv erosa dat u cilju osvjetljavanja mita o Narcisu. "Fascinacija sopstvenom ličnošću i ljubav prema samom sebi pojašnjavaju narcizam", o ovom pojmu pišu Ana Bužinjska i Mihael Pavel Markovski. "Emotivni razvoj čoveka, prema Frojdu, zasniva se na promenljivosti takozvane kateksis, odnosno ispunjenja objekta erotskom energijom (libido). Njegovo prevazilaženje označava ljubav prema drugoj osobi" (Bužinjska, Markovski 2009: 57). Logika zla i opscenosti u ovom djelu često prelazi u narativnu tehniku udvajanja stvarnosti, specifičnu za Kovačevu prozu. U *Pokušaju samoispitivanja* pisac komentariše prvo izdanje zbirke, zapažajući kako

tada nije pokazao "oprez sa doziranjem" pojedinih prizora, da bi to usvojio u drugom, prerađenom izdanju. Reprezentativni dio dopune izdanja iz 1971. godine predstavlja pripovijetka *Slike iz porodičnog albuma Meštrevića*. Stvorena novim Kovačevim rukopisom, ona oblikuje svijet razapet između čulnosti i metafizike, dok je variran pripovjedačev odnos prema ocu kao jedna od ranije poznatih tema.

Prvo izdanje *Vrata od utrobe*, ocijenjenog epitetom najboljeg Kovačevog romana, štampano je u Zagrebu 1978. godine i nagrađeno NIN-ovom nagradom. Iduće godine pojavilo se drugo zagrebačko izdanje, kao i beogradsko publikovano u preko trideset hiljada primjeraka. U pitanju je autentično pisana proza sa elementima autobiografskog, u kojoj pisac pripovijeda o mjestu L. u prvoj polovini prošlog vijeka. U *Vratima od utrobe* čitalac se iznova sreće sa Kovačevim trajnim motivom raskola – pojedinačnog, porodičnog i društvenog, te tjeskobnom atmosferom u ambijentu mediteranske provincije. Struktura romana je fragmentarna, kao što su parcijalizovano date i sudbine ljudi koje pratimo u ovoj hronici. Junaci ovog romana locirani su u istorijskom ambijentu između dva velika zla, od kojih jedno predstavlja prvi svjetski rat, a drugo početak informbirovske čistke, čime se kao pošast novoga vremena najavljuje ideološka isključivost. Za razliku od romana *Ruganje sa dušom* koji odlikuje rastočena fabula, djelo *Vrata od utrobe* posjeduje cjelovitu narativnu strukturu.

U ovom djelu smisao igre sa statusom priče i pripovjedača se značajno mijenja. "Sve to sada deluje kao puko porazumljavanje nerazrešenog sukoba", stvaralački postupak primijenjen u romanu razmatra Radoman Kordić u tekstu *Mit o čudesnom detetu (Tumačenje književnog dela)*.

Sudbina čudesnog deteta, ipak, nije usvojena. Ironija i igra sa statusom priče, a ovu igru Kovač komplikuje – u suštini, usložnjavanje se svodi na ponavljanje; između primedaba izdavača i primedaba pisca u funkcionalnom smislu nema neke razlike – dakle, ironija i igra sa statusom priče zapravo su odgovor mita o razmetnom sinu koji od njega očekuje mit o čudesnom detetu. Izmirenje je lažno, ishitreno, kao što je ishitrena i idilična slika porodičnog života Stjepana K. i kao što je lažna homogenost naracije u ovom romanu (Kordić 1998: 45).

Šesti po redu Kovačev roman *Uvod u drugi život*, vrsne retorike naslova, čini hibridnu formu graničnog žanra u okviru kojeg se spajaju literatura i život, dokumentarnost i poetičnost. U odnosu na materijal iz kojeg je oblikovao dati roman, autor kaže:

Ponekad su to bile pripreme za nešto što će tek doći, istrgnute ili nakon čitanja ili duge šetnje, na izgled odbačene rečenice, odblesci nekog nejasnog stanja, posprdni i rugajući pasusi, erotične dosetke, neka lična čudesa – sve u svemu, to je narastalo u knjigu, onu vrstu knjige koja pomaže u razaranju predstave o *anđeoskom liku tvorca*, a istovremeno održava čaroliju igre i zabave i daje snimku duševnih stanja, neki biografski privid ili fantastičnu ispoved (Kovač 1990: 12).

Autorov biografizam čini književnu funkciju datog teksta, što podrazumijeva njegovu dokumentarnu podlogu. Na međi autentičnosti i biografskog privida, života i književne stvarnosti, odvija se motivika ovog romana. Roman je osmišljen

u formi mozaičke narativne tehnike, dok je slika porodičnog raspada simbolično realizovana putem razbijenog ogledala. Pisac priču gradi putem rekonstrukcije, odnosno spajanja razbijenih djelića, čiji segmenti otkrivaju duševna stanja junaka. Knjiga mozaičke strukture nastala je iz, kako pisac kaže, "papirića književnog iverja". Kovačeve "papiriće" moguće je razvrstati na različite tipove štiva, od poetskih tekstova u stihu, dnevničkih bilješki i esejističkih zapisa do kratkih priča i novela sa tendencijom ulančavanja u skice za roman. Kovač u ovom djelu otkriva genezu *Životopisa Maline Trifković* i pripovjetke *Adam Kukin žandarm*, što koristi za raspravu o unošenju dokumenata u književno djelo i postavljanje pitanja umjetničke originalnosti.

"Napuštajući literarne i etičke konvencije", o strukturi romana piše Miroljub Joković, "pisac se preobražava u književnog junaka-pripovedača, čiji su zapisi u ravni značenja okrenuti otkrivanju njegovih polifonih iskušenja i sumnji, a njihov je oblikotvorni sintetički znak je totalna forma u kojoj se združuje raznorodan književni i paraliterarni material. Svrhu te neobične smeše određuje sam pisac: razoriti predstavu o anđeoskom liku tvorca... U konstruisanju narativne mape određenih vidova stvarnosti naglo se povećava broj književnih dela koja 'traže' da se razumeju, rastvore, istumače iz sebe samih, na osnovu poetičkih načela koja se u njima nalaze eksplicitno izložena" (Joković 2002: 67). Iako su poetička načela ilustrovana stvarnosnim činjenicama, u jezičkom sloju odražava se čarolija fantastike. Kao što djelo *Vrata od utrobe* negira sopstveni privid hronike, tako i *Uvod u drugi život* svojom metafizičkom temporalnošću, negira vlastiti dnevnički privid. Forma dnevnika primijenjena u romanu omogućava privid dokumentarnosti proze, što doprinosi snazi umjetničke uvjerljivosti. Istovremeno, ovakav narativni model predstavlja fon na kojem se jasnije odslikavaju i jednostavnije prihvataju slike fantastičnog i nevjerovatnog, kojima Kovačeva ostvarenja obiluju.

U apokaliptičnoj viziji svijeta u zbirci pripovjedaka *Nebeski zaručnici*, kroz privid dokumentarnosti Kovač izlaže lični obračun sa mitom. Motivi poistovjećivanja sa ocem prisutni su i u ovom ostvarenju, a priznanje oca pisac vezuje za krizu tridesetih godina života, odnosno za tzv. Hristovu dob. Opčinjenost zlom upadljiva je u priči *Dan i noć*, predmetno posvećenoj parapsihološkom fenomenu udvajanja duše. U ovom ostvarenju prisutna je stara opozicija dana i noći, kojom se obično ilustruje čovjekova dvojnost. U tu binarnu shemu pisac uvodi elemente naučnog i religijskog, o noći kao carstvu đavola i nagona. Teško je reći da li autor u istoriji junaka fra Veselka, tretira elemente shizofrenog cijepanja ličnosti jer priča sadrži obilje fantastičnih motiva. Kovač ironiju i grotesku koristi kao sredstvo objektivizacije zla, u sklopu konstruisanja "priče o priči", koja čini dio učestalog pripovjedačkog postupka moderne proze. Tri priče se posebno uklapaju u obrise porodičnog romana – *Večernji poljubac*, *Ante Palaversa* i *Jevgenija Zaboločka*, u kojoj je pisac dat u ulozi nesvjесnog demona-proroka.

Djelo *Kristalne rešetke* predstavlja mnogo više od biografske priče, kako na tematskom, tako i na stilskom planu. Slike života pod Titovom diktaturom, pružene u brojnim psihološki nijansiranim epizodama, čine vrstu uvertire za kasnija dešavanja na Balkanu. Ovoj temi je kao kontrapunkt na vješt način postavljena tema erosa izbjegavanjem uprošćavanja, tako da je svaki lik i erotski susret individualisan i produhovljen. Eros je kod ovog književnika oslobađajući, ali i odslikan tamnim

tonalitetima, često kompatibilan sa Tanatosom. Ovom temom se otkriva i mrak ljudskog podzemlja, ovaploćen u slici disciplinovanih građana. U djelu *Na odru* pisac nas upozorava na dva paralelna svijeta čiji odnos nije odnos simetrije i prostog preslikavanja, već kreacije i otkrovenja. I u ovom ostvarenju upadljivo je svjesno Kovačevo opredjeljenje ka smjelom kombinovanju različitih prozних iskustava – tradicionalnih, realističkih i simbolističkih, odnosno neumorno traganje za novom književnom formom, izrazom i idejom. Osnovne odlike Kovačevog postupka u ovom djelu jesu – iznevjeriti očekivanje, umaći teorijskim definicijama i zavarati čitaoca. U *Kristalnim rešetkama*, jednako kao i u pripovijetkama ili esejima, autor pokazuje klasični pripovjedački modernitet "začinjen" briljantnim stilom, kojim se potvrđuje kao jedan od najvećih savremenih pisaca na prostorima Balkana. Ostvarenje mozaičke strukture čiji djelovi posjeduju samostalnost i snažnu međusobnu komplimentarnost predstavlja zbirka pripovjedaka *Ruže za Nives Koen*. U jednom broju novela pripovjedač se nedvosmisleno identifikuje sa piscem što knjizi daje autobiografski karakter. U ovom djelu sabrane su do sada sve objavljene autorove pripovjetke, kao i dio onih koje su se prvog puta pojavile u ovom izboru. Za ovo izdanje Kovač je iz svojih *Izabranih djela* jedan dio priča iznova preradio, tako da su za čitatelje prezentirane u konačnoj verziji. Stvaralac u svakoj priči uspijeva da ispolji mikrokosmos za sebe, bilo da je riječ o urbanim sredinama, intelektualcima ili hercegovačkoj provinciji. Kovačevi junaci su po pravilu tragične figure koje pokušavaju da pobjegnu od sudbine, i pored toga što su svjesni da bijega od nje ne može biti. I pored toga što teže boljem, književne likove u najvećem broju slučajeva u tome sputavaju erotski nagoni i politički sistem. Od evropskih metropola do hercegovačke divljine kreće se fabulativno-motivska okosnica ovih ostvarenja, osjenčenih živim i bogatim stilom, koji plijeni čitateljsku pažnju od detalja do cjeline. Svaka pripovjetka od njih šesnaest, kako se ističe u recenzentskoj bilješci ovoga djela, bez obzira na one koje su nagrađivane ili su im nagrade oduzimate zbog kritike komunističkog sistema (što je bio slučaj sa *Ranama Luke Meštrovića*), do novijih poput one po kojoj zbirka nosi naziv ili *Posjete dame u crnom*, po pravilu su uznemiravajuće jer oštro raskrinkavaju lažne moralističke stavove.

"Žanrovsko pretapanje i remećenje u piščevoj je književnosti stvorilo novi kanon: XX stoljeće i njegove konzekvense postaju *dominantni duhovni* krajolik susreta Istoka i Zapada", o fenomenu zavičajnog i kozmopolitskog u Kovačevoj prozi piše Lidija Vukčević.

Mirko Kovač je na vrlo zbiljski način književnik zavičajnoga i ujedno *svjetski* književnik. Ne samo recepcijom svojih djela u drugim jezicima i sredinama. Njegova književnost izrasla je na baštini literatura XIX i XX vijeka. Najprije južnoslavenskih, pa onda i evropskih. Svojim jezičnim i stilskim oblikovanjem ona pripada mnogim tradicijama: proza njegova postaje nova tradicija, ako je moguće govoriti o zasnivanju poetike *novog prijelaza stoljeća*. Nećemo zaključiti odviše citiranim biblijskim jezikom Apokalipse novoga romana ili mišljenja *nelagode*. Samo naizgled *zavičajna proza* Mirka Kovača premašuje ne samo vlastite miteme, motive i likove, postajući svojevrsni autopastiš, nego i zavičajnost samu: *univerzalnošću* svojih umjetničkih otkrivenja (Vukčević 2006: 270).

Za posljednji roman ovog autora *Grad u zrcalu* upadljivo je, kako i sam pisac saopštava, da je riječ o nekoj vrsti porodičnog romana-hronike (Kovač upotrebljava sintagmu "obiteljski noćturno"), u kojem vanredno uspješnim stvaralačkim manirom vrši presjek jednog minulog vremena i načina opstajanja u trima sredinama dominantnim za piščevo formiranje. Kroz tradiciju življenja, te raznovrsne običajne i moralne kodekse Trebinja, Dubrovnika i Nikšića, Kovač realizuje jednu od ideja-odrednica ovog ostvarenja – da naša prošlost nije ono što smo preživjeli, nego ono čega se sjećamo, odnosno što je, nakon svega doživljenog, ostalo u nama. Ostvarenje *Grad u zrcalu* ne mora se nužno shvatiti kao Kovačev životopis, s obzirom da pisac ne stvara autobiografiju, već selekcionira i kroz umjetničko 'sito' propušta one događaje i susrete koji će ujedno predstavljati dio duhovnog iskustva njegovih čitalaca.

Tako se kroz strukturu proze provlače dva svijeta – onaj koji autor živi i onaj koji literarno modeluje, pažljivo odabranim detaljima nadograđujući ga i obogaćujući. Stoga se i ženski likovi ne demonstriraju kroz odnos pukog preslikavanja osoba iz realnog ambijenta piščevog djetinjstva i mladosti. Spomenuti umjetnički utisak autor postiže pikantno odabranim pojedinostima prikazivanja mikrokosmosa njihove intime, relacija prema spoljašnjem svijetu, njegovim običajnim i moralnim normama, kao i odnosa prema djeci, koji je neizostavno obojen pažnjom i toplinom. Pritom, stvarnost se ne podražava, već stvaralački otkriva, a događaji viđeni iz opservativne perspektive dvanaestogodišnjeg dječaka prolaze kroz prizmu *oneobičavanja*. U tom smislu, argumentovana je tvrdnja samog pisca da njegov roman predstavlja *pogreb jednog davno minulog svijeta*, u kojem se *istorija rastače kao staro korito* (Kovač 2007: 18).

Grad u zrcalu rađen je na principu romana-novele, sastojeći se od niza manjih fragmenata ili isječaka iz života, koji se slivaju u jedinstvenu umjetničku sliku. Raznovrsnost u portretisanju junaka i stalna promjena mjesta odigravanja radnje održavaju dinamičnost fabule, opirući se monotoniji opširnog i problemski razuđenog štiva. Posljednji roman Mirka Kovača jeste knjiga u kojoj se većina nas uspelo može prepoznati, djelo kojem se vraćamo, hronika jednog djetinjstva i života iz doba kada je sve bilo zajedničko, uspio presjek društvenog, egzistencijalnog i psihološkog stanja nekadašnje Jugoslavije postsocijalističkog perioda u različitim njenim sredinama i razvojnim etapama. Ovo Kovačevo ostvarenje ujedno predstavlja implicitni dijalog sa formama savremenog zla, koji je često vođen sa saznanjem da mu nije uvijek moguće naći razlog ili lijek. I pored toga što boluju "boljke ljudske", često pateći od surevnjivosti, ljubomore ili malodušnosti, žene su manifestovane kao nosioci dobra u romanu *Grad nad zrcalom*, dajući notu originalnosti i kvaliteta muškim junacima, koji se u njima, kao u ogledalu, posmatraju i procjenjuju. Stoga se može reći da je jedna od nadređenih, gotovo terapijskih poruka ove knjige vraćanje pojedinca porodici, snažnom i stabilnom okrilju, utapanje u njenu toplu, pulsirajuću nutrinu u kojoj se čovjek stalno mora potvrđivati i na zdrav način boriti za sopstveni identitet.

Književna kritika *Evropska trulež* i publicistički tekstovi *Bodež u srcu* su ostvarenja bez kojih je teško integralno razumjeti Kovačev opus. U njima autor odgovara na brojne aktuelne ideološko-političke, ali i kreativno-poetičke probleme vlastitog vremena i sopstvene orijentisanosti u njemu, pa spomenuta djela zaokružuju

stvaralački portret Mirka Kovača, kao autora pripovjednih, romanesknih, publicističkih, dramskih i scenarijskih tekstova. Pisanje je za njega istraživačka avantura koja čitaoca usmjerava ka novim narativnim formama. "Ništa nemoj pisati ako svog čitaoca nisi kadar da odvučeš na krivi put" (Kovač 1990: 67), reći će književnik na jednom mjestu *Poslanice evropskoj truleži*. Po ovakvom gledištu, pisac je taj koji svemu daje novo značenje, "zavodljivi podrugljivac" umiješan u priču.

O pojedinim protivrječnostima vezanim za tretiranje fenomena *otvorenog* literarnog ostvarenja, u kakvu kategoriju Kovačevi romani nesumnjivo spadaju, piše Milivoj Solar u tekstu *Izazov književnog djela (Eseji)*:

Zamisao *otvorenog djela* nastala na temelju iskustva moderne umjetnosti koja zahtijeva izuzetnu *suradnju* čitaoca, ako je kozekventno sprovedena, zapada u protivuslovlje. Tekst koji bi bio samo signal za *otvaranje* u svijesti čitalaca izgubio bi svaki kvalitet teksta; prestao bi biti urođeni sustav znakova i pretvorio bi se u jednostavni simbol kojem svatko daje onaj smisao koji želi. Književno djelo moglo bi se tada svesti na jednu jedinu riječ ili na besmisleni niz riječi, jer i takav besmisleni niz može izazvati određene asocijacije, koje se, zatim, mogu tumačiti. Ako tekst, dakle, izaziva samo slobodne asocijacije – o književnosti, barem u tradicionalnom smislu riječi, ne može biti govora, a ako tekst opet "dirigira" asocijacije, on posjeduje makar i samo kao "generatrisa" djela, neku organizaciju koja je uvjetna s obzirom na ostvarenje djela i stoga ponovno "primarna" za znanstvenu analizu.

Po ovakvom Solarevom shvaćanju, *otvoreno* djelo se zatvara u jednu dimenziju objašnjavanja ili u model odgovora na ono što je u njemu izazovno, jer se izvantekstovni odnosi moraju nadograđivati na unutartekstovne relacije.

Izazov Kovačevih romana, između ostalog, počiva u tome što se njihov smisao može odgonetnuti negdje između zbilje o kojoj se govori i jezika kojim se govori. Ovaj autor uspostavlja vlastiti književni izraz, izbjegavajući "čvrstu" pripovjedačku poziciju, vraćajući se iznova tekstu, prepravljajući ga, usavršavajući njegovu formu i potencijalna značenja, usložnjavajući svoje pismo, čineći ga polivalentnim. U završetku *Predgovora popravljenom izdanju* svog prvog romana *Gubilište*, pisac će reći:

Gubilište sam sačuvao i dobio priliku da ga ponudim kao popravljeni izdanje što ga je nepoznati pisac ostavio i zavještao kao neku vrstu udvajanja, kao knjigu koja može nastati podsticajem druge knjige. Sve je naše umijeće i majstorstvo u tome da se nadopunjujemo. Nešto od te metode kasnije se našlo u mojim knjigama; one i tako predstavljaju "sićušni dio svijeta", kad nas već "Majstori Velikih Kola uče da je praznina suština svijeta". Sada *Gubilište* predajem kao sjećanje na tu nesretnu sudbinu, pogotovu što mi se čini da su nadopune i ispravci umnogome poboljšali knjigu. Sve je promijenjeno, a sve je ostalo kao prije (Kovač 1979 : 30–31).

Za neku buduću literarnu analizu, bilo bi zanimljivo ispitati koliko se jezički, stilski i problemski prvi otisak *Gubilišta* iz 1962. godine, razlikuje od onog biblioteke "Luča" iz 1979. ili "Vijesti" iz 2003. godine, kao i primjere ponovljenih izdanja drugih Kovačevih romana.

Konstituisanje narativnog postupka kao "priče o priči", dio je pripovjedačkog postupka koji su moderni i postmoderni prozaisti rado koristili, počev od Borislava Pekića i Miodraga Bulatovića do Svetislava Basare, Milorada Pavića i drugih. Jezik kao prilagodljivu kategoriju Kovač koristi u brojnim segmentima svojih romana, što na posebno uspjo način dolazi do izražaja u ostvarenjima *Vrata od utrobe* i *Ruganje s dušom*. U ovim i drugim romanima u velikom broju primjera nailazimo na preplitanje ijekavice i ekavice, ekavice pune kroatizama, kao i ijekavice sa tipičnim vrstama crnogorskih govora, koje u prvom redu odlikuju arhaizmi i turcizmi (*naod, brav, mješina, taraca, džezva, bajun, bronzin, kamara, pljat, čaktar, davijati, tanjevina, jazuk, peksijan, muangat, nimet, serdžada*). Stoga se može primijetiti da jezik i pripovjedački postupak za Kovača predstavljaju fleksibilnu i prilagodljivu kategoriju, koju pisac varira kroz mnoštvo romanesknih formi, postupaka i prizora, što njegovo djelo čini originalnim kolažom i nesvakidašnjom stilsko-jezičkom bravurom. Ovaj umjetnik riječi bez ograničenja uspjele kombinira raznovrsne varijetete nekadašnjih srpsko-hrvatskih govora, ispredajući jednu nadasve nadahnutu i literarno prijemčivu priču, dominantno obojenu pečatom vlastitog autorskog personaliteta.

Ovakvim neobičnom preplitanjem, može se reći da Kovač modeluje sopstveni iskaz, stvarajući jedan vještački, odnosno umjetnički jezik, na koji ne možemo naići u standardizovanim jezicima niti u narodnim govorima, a koji predstavlja magičnu smještu datih izražajnih polariteta. Ipak, može se primijetiti da je u njegovim govornim modelima, koji svakako iz ostvarenja u ostvarenje variraju, najveći broj kroatizama, tj. hrvatskih jezičkih crta i leksike tipa: *kruh, također, nitko, tajnik, šutnja, blagdan, ured, puhnuti, otopina, tekućina, dulje, gluh, gostiona, zajamčiti, zrak, krasan, plahta, vanjski* i tako dalje. Junaci u Kovačevoj prozi takođe se služe varijetetima vlastitih govora obilježenih živopisnim jezičkim obilježjima kraja iz kojeg potiču, pa je očigledno autorovo inkliniranje ka što raskošnijim jezičkim mogućnostima štokavskog i kajkavskog dijasistema, sa originalnim vokabularom datih idioma.

LITERATURA

Primarna

- K o v a č, Mirko. 1965. *Moja sestra Elida*. Beograd: Prosveta.
- K o v a č, Mirko. 1971. *Rane Luke Meštrevića*. Beograd: Prosveta.
- K o v a č, Mirko. 1979. *Gubilište*. Titograd: NIO Pobjeda, biblioteka "Luča", str. 30–31.
- K o v a č, Mirko. 1990. *Uvod u drugi život*. Sarajevo: Svjetlost.
- K o v a č, Mirko. 1990. *Evropska trulež*. Sarajevo: Bosanska kniga.
- K o v a č, Mirko. 1995. *Kristalne rešetke*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- K o v a č, Mirko. 2003. *Vrata od utrobe*. Beograd: Fraktura.
- K o v a č, Mirko. 2007. *Ruganje s dušom*. Fraktura, Beograd: Fraktura.

K o v a č, Mirko. 2007. *Grad u zrcalu*. Beograd: Fraktura.

K o v a č, Mirko. 2008. *Pisanje ili nostalgija (eseji)*. Beograd: Fraktura.

K o v a č, Mirko. 2009. *Malvina (Životopis Malvine Trifković)*. Beograd: Samizdat B92, str. 37–38.

K o v a č, Mirko. 2010. *Ruže za Nives Koen*. Beograd: Smizdat B92.

Sekundarna

Bečanović, Tanja 2009. "Postmodernistička strategija prikazivanja stvarnosti u Kovačevom romanu *Vrata od utrobe*". *Naratološki i poetički ogledi*. Podgorica: CID.

Bužinjska, Ana, Markovski, Mihael. 2007. *Književne teorije XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.

Glušica, Rajka 2006. "Jezičke osobenosti romana *Vrata od utrobe* Mirka Kovača". *Savremena crnogorska književnost (zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Nikšiću, 29-30.IX i 1.X. 2005)*. Nikšić: Filozofski fakultet.

Jokić, Vujadin 1979. *Gubilište kao svijet u cjelini*, predgovor romanu Mirka Kovača *Gubilište*. Titograd: NIO "Pobjeda".

Jovanović, Borislav. 2005. "Poetika lažnog i krvavog prijestola (*Lažni car* Mirka Kovača). *Crnogorski književni urbanitet*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka "Đurađ Crnojević".

Joković, Miroljub. 2002. *Ontološki pejzaž postmodernog romana*. Beograd: Prosveta.

Kordić, Radoman. 1998. *Tumačenje književnog dela*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

Perović, Muharem. 1979. O *Gubilištu*, pogovor romanu Mirka Kovača *Gubilište*. Titograd: NIO "Pobjeda": 1979.

Solar, Milivoj. 2012. "Izazov književnog djela". *Eseji*. Podgorica: Fakultet umjetnosti UDG.

Vukčević, Lidija. 2006. "Zavičajno kao kozmopolitsko u prozi M. Kovača". *Savremena crnogorska književnost (zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Nikšiću, 29-30. IX i 1. X. 2005)*. Nikšić: Filozofski fakultet.

THE NOVELS OF MIRKO KOVAČ

In the work *The Novels of Mirko Kovac* Sophia Kalezic-Djurickovic gives a truly critical and theoretical overview of the most important works of the great Montenegrin, Serbian and Croatian writer. Kovac plunges into the areas of his narrower and wider native land, as into a kind of problematic nucleus, from one novel to another enriching and making more complex its phenomenology. Extremely colorful, tight and powerful narrative speech is one of the most crucial features of Kovac as a writer, whose frequent thematic circles represent family accidents caused by social, political and economic turmoil. Pursuing the best literary forms within the international and domestic frames of literature, the work of this writer refers to a journey through memory, marked with modern narrative techniques. Narrated with a pure linguistic idiom of a noble and constructed expression, Mirko Kovac's work bears an original stamp of the authorial recognition and artistic beauty.

In Kovac's novels, the author and the reader are in a creative conflict, which is implied in the nature of the author's occupation. Kovac belongs to those writers who can be called sensitive natures because they have developed a sense of their own creative quest. The frameworks of the literary influence on his work range widely from the Bible to Latin American and our contemporary writers. Both critics and readers should exercise caution when encountering the works of this writer, because there is a lot of illusion and consciously set traps, which come out from the writer's rich artistic repertoire. Imbued with a lot of humour, irony and lucid conclusions, these works also represent an essential choice of the writer's thoughts on literature.

KEYWORDS: *novel, expression, prose, narrative, literature, modernity, inovativeness, perspective.*